

ФОРМУВАННЯ В МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГОТОВНОСТІ ДО САМОВДОСКОНАЛЕННЯ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті проаналізовано сучасний стан науково-теоретичного вивчення проблеми формування в майбутніх учителів готовності до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки. Охарактеризовано сутність формування в майбутніх учителів готовності до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки. Категорію “готовність до самовдосконалення” визначено як складне інтегроване, динамічне утворення особистості, яке має структурні й функціональні компоненти та передбачає оволодіння майбутнім учителем знаннями про самоосвіту, саморозвиток і самовиховання.

Ключові слова: майбутній учитель, готовність до самовдосконалення, індивідуалізація професійної підготовки, самоосвіта, саморозвиток, самовиховання.

Актуальність дослідження зумовлена, по-перше, об'єктивною потребою суспільства в підготовці конкурентоспроможних фахівців у всіх галузях виробництва, забезпеченні високої якості освіти; по-друге, необхідністю здійснення аналізу підготовки майбутніх учителів до самовдосконалення у вищій школі.

Пошук нових підходів до вирішення проблеми професійної підготовки фахівців зумовлює активізацію педагогічних досліджень, адже саме від результатів діяльності педагогів переважно залежить реалізація модернізаційних реформ в освіті.

Ефективність освітнього процесу багато в чому зумовлена сформованістю в педагога готовності до самовдосконалення, оскільки педагогічна діяльність вимагає цілеспрямованих, енергійних зусиль, здатності перебудовувати стереотипи, мобільності й оперативності у вирішенні нагальних проблем, стимулювати розвиток необхідних особистісних і професійних якостей, коригувати власну професійну діяльність на основі самовизначення, самоактуалізації тощо.

Розгляд та обґрунтування проблем самовдосконалення знаходимо в працях великих науковців різних часів: А. Дістервега, Я. Коменського, М. Піроґова, Г. Сковороди, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін.

Підготовці майбутніх учителів присвячено праці багатьох дослідників:

- теорія діяльності і розвитку особистості як суб'єкта діяльності (К. Абульханова-Славська, Л. Анциферова, А. Адлер, Б. Ананьєв, Р. Бернс, Н. Бібік, О. Бодальов, Л. Божович, А. Брушлинський, Л. Виготський, О. Дуса-вицький, О. Ковальов, І. Кон, Г. Костюк, О. Левченко, О. Леонт'єв, А. Маркова, А. Маслоу, Г. Олпорт, А. Петровський, К. Платонов, К. Роджерс, С. Рубінштейн, О. Серґєєнкова, К. Юнг та ін.);

- загальнотеоретичний підхід до змісту й технології професійної підготовки вчителя (О. Абдуліна, Ф. Гоноболін, Н. Кузьміна, Ю. Кулюткін, В. Сластьонін та ін.);

- дослідження з проблеми професійної підготовки майбутнього вчителя до педагогічної діяльності (О. Абдуліна, Є. Барбіна, Н. Волкова,

В. Гриньова, О. Дубасенюк, К. Дурай-Новакова, В. Кукушин, Ю. Кулюткін, Т. Леонтєва, Н. Нікітіна, І. Облес, А. Роботова, В. Семиченко, Т. Сущенко, А. Троцько, І. Шапошнікова та ін.);

– різні аспекти теоретичної та методичної підготовки майбутніх фахівців до професійного самовдосконалення (Т. Вайніленко, О. Ігнатюк, О. Павлюк, Т. Приходько, І. Склярєнко, Л. Сущенко, І. Шиманович та ін.);

– самореалізація особистості (Б. Ананьєв, Л. Виготський, П. Гальперін, М. Ситнікова, П. Фролов, Р. Шакуров та ін.);

– вивчення проблем формування професійної компетентності вчителя (М. Васильєва, В. Гриньова, О. Гура, Л. Карпова, М. Князян, Н. Кузьміна, В. Сластьонін та ін.);

– закономірності організації й функціонування педагогічного процесу у вищому навчальному закладі (А. Алексюк, В. Буряк, І. Зязюн, В. Кремінь, Н. Ничкало, О. Савченко та ін.);

– вивчення процесу індивідуалізації (Г. Берулава, І. Дубровіна, Л. Кірсанов, К. Леонгард, Т. Ліпс, О. Пехота, Т. Решетова, Н. Фролова, І. Унт, С. Хол, В. Штерн, І. Якиманська та ін.);

– дослідження педагогічних технологій (В. Беспалько, С. Генкал, В. Євдокімов, Н. Литовченко, Т. Новікова, О. Пехота, І. Прокопенко, Г. П'ятакова, Г. Селевко, А. Ситников, І. Шевцова та ін.).

Але залишаються поза увагою дослідників проблеми формування в майбутніх учителів готовності до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки.

Метою статті є визначення сутності проблеми формування в майбутніх учителів готовності до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки.

Основними завданнями є:

1) здійснити аналіз сучасного науково-теоретичного підґрунтя проблеми формування в майбутніх учителів готовності до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки;

2) охарактеризувати сутність формування в майбутніх учителів готовності до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки.

Аналіз психолого-педагогічної та філософської літератури свідчить, що вчені розглядають самовдосконалення з позицій розвитку й саморозвитку особистості. Будь-який розвиток передбачає якісні зміни та перетворення. Філософи визначають саморозвиток як інтегративний творчий процес свідомого особистісного становлення, у результаті якого відбувається формування мотиваційної, когнітивної, ціннісної та діяльнісної сфер фахівця. О. Ігнатюк стверджує, що професійно-особистісний саморозвиток здійснюється за допомогою механізмів самопізнання, самоорганізації, самоосвіти, самооцінки, саморегуляції як прагнення до самоактуалізації на основі розвитку професійного мислення, реалізації творчого потенціалу, різних форм дослідницької діяльності та інших способів інтенсифікації цього процесу. Підтримуємо дослідницю в тому, що самовдосконалення є найважливішим шляхом формування себе як особистості й професіонала, розвитку своїх здібностей, набуття знань і вмінь, навичок [2].

Самовдосконалення студента передбачає його самоосвітню діяльність. Вибір змісту, форм і методів самоосвіти студента залежить від низки чинників, які здійснюють вплив на кожному з етапів формування його педагогічної свідомості, що включає сукупність педагогічних знань. До структури педагогічної свідомості входять найважливіші пізнавальні процеси, за допомогою яких забезпечується цілеспрямованість діяльності особистості, збагачується рівень знань. Функцією педагогічної свідомості є формування цілей власної діяльності та потреби в самовдосконаленні, при цьому зважаються мотиви цієї діяльності, приймаються адекватні рішення, враховується хід виконання дій на кожному з етапів, вносяться корективи, аналізується неперервний ланцюг постановки завдань та їх виконання з метою досягнення поставленої мети.

Ми розглядаємо самовдосконалення як активну систематичну діяльність майбутнього вчителя, спрямовану на перетворення свого особистісно-професійного потенціалу відповідно до вимог педагогічної діяльності, що можливе за умови формування потреби в самовдосконаленні шляхом саморозуміння, професійно-особистісного саморозвитку та самовиховання на основі індивідуалізації професійної підготовки. Самовдосконалення особистості включає шляхи, способи самоосвіти та самовиховання, саморозвитку та самоактуалізації. Взаємозв'язок і динамізм складових самовдосконалення сприяє формуванню цілісної та самодостатньої індивідуальності. Разом з тим аналіз наукових джерел доводить, що залишається невичерпаним потенціал індивідуалізації навчання в процесі підготовки педагога нової генерації: сьогодні бракує праць щодо формування готовності до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки студентів у вищих педагогічних навчальних закладах.

Запит суспільства в професійному, особистісному та життєвому самовизначенні фахівців та їх конкурентоспроможності на ринку праці, орієнтації на постійний розвиток вимагають перегляду ідей індивідуалізації, її суті та можливостей у забезпеченні формування в майбутніх учителів готовності до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки.

Вважаємо, що одним із принципів професійної підготовки майбутніх учителів у вищих навчальних закладах у процесі індивідуалізації є засвоєння знань через власну активну діяльність, яка здійснюється в індивідуальному темпі, з урахуванням особистісних характеристик, показників навчальних досягнень студентів. Процес засвоєння знань має бути вмотивованим. Таким чином, індивідуалізація передбачає активність особистості, що ініціює інтенсифікацію цілеспрямованості, вмотивованості, формування потреби в самовдосконаленні. Активність здатна змінювати внутрішню програму людини, її індивідуальний професійний шлях, що потребує енергії, посиленої діяльності, концентрації зусиль, небайдужої позиції. Отже, активність передбачає розвиток особистості. Готовність майбутніх учителів до самовдосконалення виявляється в усвідомленій, значущій і відповідальній активності та передбачає самоосвітню діяльність, самовиховання й саморозвиток.

У межах нашої статті виходимо з того, що "індивідуалізація професійної підготовки" є, по-перше, такою організацією навчального процесу, що передбачає добір засобів, темпу навчання, враховуючи індивідуальні особли-

вості тих, хто навчається; по-друге, низка навчально-методичних, психолого-педагогічних та організаційно-управлінських заходів, що забезпечують індивідуальний підхід (Г. Селевко, Б. Бройде, Р. Артамонова) [4].

Індивідуалізація є категорією, що покликана підвищити ефективність формування в майбутніх учителів готовності до самовдосконалення. Суть феномена “індивідуалізація” ґрунтується на сучасних тенденціях розвитку освітнього процесу, окресленні сприятливих умов для майбутньої діяльності фахівця, необхідності пошуку форм, методів і прийомів педагогічного впливу, спираючись на індивідуальні особливості студентів. У процесі індивідуалізації здійснюється залучення майбутніх учителів до активної пізнавальної діяльності, підтримується стійкий інтерес до навчання, що стимулює їх до наукової діяльності, пошуку нової інформації, є поштовхом до виникнення нових ідей, творчого зростання. Індивідуалізація як організація процесу навчання в системі вищого навчального закладу здійснюється з урахуванням індивідуальних особливостей студентів, таких як: розвиток здатності до самоактуалізації, самореалізації, самоосвіти, самовиховання, самоконтролю, що сприяє швидкому засвоєнню нового матеріалу, критичному аналізу та синтезу отриманої інформації, креативному мисленню.

Будь-яка діяльність є вмотивованою. Термін мотивації буквально означає те, що викликає рух. Вищі рівні саморегуляції (із зовнішнім контуром зворотного зв'язку) досягаються завдяки цілеспрямованій поведінці особистості. Виходячи з уявлень В. Вернадського й О. Ухтомського про притаманну живій системі тенденцію до самозбереження та саморозвитку, П. Сімонов запропонував під потребою розуміти специфічну силу живих організмів, що забезпечує їхній зв'язок із зовнішнім середовищем для самозбереження та саморозвитку, як джерело активності живих систем у навколишньому світі [5]. Якщо виходити з визначення поведінки як форми життєдіяльності, що змінює ймовірність і тривалість контакту з об'єктом задоволення наявної потреби, то все життя уявляється як безперервний ланцюг цілей і їх досягнень або невдач. Іншу групу мотивацій становлять вищі або вторинні мотивації, які набуваються протягом індивідуального життя і, хоч і будуються на основі генетично заданих потреб, значною мірою спираються на накопичений індивідуальний досвід. А. Вальдман дотримується думки, що емоції індукуються переважно зовнішніми, а мотивації – внутрішніми стимулами. Мотиваційна поведінка має організований характер, а емоційна – неорганізований. Емоції мають психогенну природу, а мотивації – ендогенно-метаболичну. Емоція виникає на базі сильної мотивації, якщо існують труднощі в її задоволенні. Емоції відповідають такому зниженню рівня адаптивних можливостей організму, яке настає, коли мотивація є занадто сильною порівняно з реальними можливостями суб'єкта [1].

Задоволення будь-якої потреби супроводжується емоційним хвилюванням позитивного характеру, тобто викликає відчуття задоволення та санкціонує успіх поведінкової діяльності. Асоційована з успішним завершенням дія, позитивна емоція закріплюється в пам'яті та починають виконувати важливу роль у механізмах формування цілеспрямованої діяльності. Неодноразове задоволення пот-

реби, забарвлене позитивною емоцією, сприяє навчанню відповідної діяльності, а повторні невдачі в отриманні запрограмованого результату викликають гальмування неефективної діяльності та пошук нових, більш успішних засобів досягнення мети. Перетворення актуалізованої потреби зі спонукання до мети і становить зміст процесу мотивації цілеспрямованої поведінки особистості. Потреба є внутрішньою силою реалізації індивідуалізації професійної підготовки майбутнього вчителя. Для підвищення зацікавленості процесом роботи й результатами власної діяльності, саморозвитку необхідна внутрішня мотивація. Вирішення гострої потреби в пошуках шляхів і методів підготовки майбутніх фахівців до самовдосконалення вбачаємо шляхом індивідуалізації професійної підготовки студентів у вищих педагогічних навчальних закладах.

Крім саморозвитку та самоосвіти, компонентом самовдосконалення є й самовиховання. Самовиховання характеризують як формування людиною власної особистості відповідно до свідомо поставленої мети [3]. Дослідники наголошують, що самовиховання – це спрямована діяльність, яка мотивується внутрішнім бажанням людини вдосконалювати себе, що, у свою чергу, народжується в результаті суперечностей між бажаннями, прагненнями та можливостями. Зі зміною настанов особистості під час взаємодії із зовнішнім світом у процесі становлення її самосвідомості розвивається самовиховання [6, с. 37–38]. Передумовами самовиховання особистості вчені визначають життєві її цілі й плани, знання теорії самовиховання та певний досвід їх використання на практиці, здатність до об'єктивної самооцінки, вольового саморегулювання, творчого мислення, почуття власної гідності [3, с. 136]. Учені акцентують увагу на тому, що самовиховання вчителя спрямоване на становлення його професійно-смыслового ставлення до себе, розвиток здібностей до професійного самовизначення й саморозвитку. Науковці стверджують, що самовиховання вчителя вимагає: осмислення самого себе в навколишній природній і соціальній реальності, пошуку відповідей на безліч життєвих і професійних запитань, з'ясування значущості педагогічних ситуацій; адекватної оцінки явищ, процесів, що виникають у навколишній навчальній дійсності, та зіставлення їх з власною системою оцінок. Визначаючи той чи інший елемент як мотив або мету, учитель реалізує завдання актуалізації змісту, що розвиває особистість педагога, обумовлюючи необхідність усвідомлення ним суб'єктивних смислів, власних мотивів, установок [6, с. 47–48]. Як слушно зауважує А. Трохова, саме навички самоаналізу та самооцінки почуттів суб'єктивної зручності або незручності в діяльності, задоволення процесом і результатами допомагають у професійній діяльності оцінити власну компетентність з теми, обґрунтувати значущість поглиблення знань і накопичення інформації, пояснити індивідуальні переваги в способах засвоєння нового, проаналізувати сильні та слабкі сторони діяльності, їх витoki, запровадити корективи в способи виконання й контролю за діяльністю [7, с. 66].

Тенденції розвитку вищої школи, аналіз теоретичних напрацювань учених і власного досвіду викладацької діяльності дали змогу виявити суперечності стосовно досліджуваної проблеми:

по-перше, між динамічністю професійних завдань, зумовлених підвищенням інтегративних процесів сучасної професійної освіти, великими очі-

куваннями від професійної діяльності педагога та недостатністю внутрішньої готовності майбутніх учителів до самовдосконалення; між необхідністю підвищення якості освіти на основі індивідуалізації професійної підготовки майбутніх учителів і недостатністю теоретичних та практичних розробок, що ґрунтуються на особистісних особливостях студента;

по-друге, між потребою визнання особистісних цінностей освіти та переважно масово-репродуктивним навчанням у вищій школі;

по-третє, між об'єктивною потребою суспільства в якісній підготовці майбутніх учителів і реальним станом компетентності самовдосконалення випускників ВНЗ;

по-четверте, між вимогами суспільства до якості професійної підготовки випускника вищого педагогічного навчального закладу та застосуванням у ході цієї підготовки переважно методик, що нівелюють індивідуальність студента й формування його індивідуального професійного стилю, необхідного в умовах динамізму та мінливості педагогічної діяльності;

по-п'яте, між потребою оновлення системи педагогічної освіти та недостатньою розробленістю науково обґрунтованих теоретичних і методичних основ професійної підготовки в умовах пріоритетності людини;

по-шосте, між соціально зумовленою необхідністю реалізації нових наукових підходів, орієнтованих на розвиток індивідуально-професійного потенціалу майбутнього вчителя в процесі професійної підготовки, та недостатністю відповідного навчально-методичного забезпечення;

по-сьоме, між потребою залучення кожного студента до процесу його формування як професіонала, розвитком його суб'єктної позиції на основі індивідуалізації та недостатністю відповідних освітніх моделей професійної підготовки;

по-восьме, між необхідністю забезпечення доступності й неперервності освіти впродовж усього життя та недостатністю засобів забезпечення індивідуального професійного шляху;

по-дев'яте, між необхідністю модернізації змісту, структури й організації освіти та відсутністю досліджень формування готовності до самовдосконалення на основі індивідуалізації професійної підготовки вчителя.

Методологічний концепт відображає взаємозв'язок і взаємодію різних підходів до вивчення проблеми формування в майбутніх учителів готовності до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки в сучасній системі освіти:

– синергетичний підхід уможлиблює вивчення готовності до самовдосконалення як відкритої системи, що змінюється відповідно до вимог професійної підготовки та майбутньої професійної діяльності;

– системний підхід дає змогу визначити цілі та завдання професійної підготовки, зміст і технології цього процесу, їх системоутворювальні зв'язки;

– особистісно-діяльнісний підхід дає змогу здійснити діалектичне поєднання завдань підготовки вчителя з особистим досвідом діяльності та поведінки студентів, урахувати пріоритетність їхньої індивідуально значущої сфери, забезпечити суб'єктивну позицію розвитку через усвідомлення себе

як особистості, виявлення й розкриття своїх педагогічних можливостей з метою формування акме-шляху;

– антропологічний підхід передбачає розвиток особистості майбутніх учителів у процесі оволодіння ними інтегрованими знаннями про природу людини, а також уміннями реалізовувати власний потенціал у професійно-педагогічній діяльності, створювати умови для саморозвитку та самовдосконалення;

– акмеологічний підхід забезпечує спрямованість професійної підготовки майбутнього вчителя на максимальне використання його особистісного та професійного потенціалу для формування готовності до самовдосконалення з метою досягнення акме;

– компетентнісний підхід сприяє забезпеченню компетентності самовдосконалення майбутнього вчителя як інтегративного особистісного утворення, яке відображає єдність теоретичної та практичної підготовки;

– ресурсний підхід сприяє вдосконаленню готовності до самовдосконалення, оскільки в процесі нарощування потенціалу особистість збагачується новими сенсами, цінностями, змінюється система потреб, а в процесі реалізації трансформованих сутнісних сил розширюються можливості виявити, виразити власні новоутворення, пов'язані з розвитком здібностей, нахилів тощо.

Висновки. Готовність до самовдосконалення як складне інтегроване, динамічне утворення особистості має структурні й функціональні компоненти та передбачає оволодіння майбутнім учителем знаннями про самоосвіту, саморозвиток і самовиховання.

Формування в майбутніх учителів готовності до самовдосконалення є активним інструментом ліквідації розриву між вимогами педагогічної діяльності та власними можливостями майбутніх учителів шляхом індивідуалізації професійної підготовки. Індивідуалізація є дієвим засобом розкриття здібностей студента, розширення спектра можливостей майбутнього фахівця, його особистісного та професійного потенціалу.

Умовами формування готовності до самовдосконалення майбутніх учителів у процесі індивідуалізації професійної підготовки є акме-шлях та індивідуалізоване освітнє середовище. Перспективи подальших розвідок цього напрямку вбачаємо в дослідженні самоосвіти як компонента самовдосконалення майбутнього вчителя.

Список використаної літератури

1. Данилова Н.Н. Физиология высшей нервной деятельности : учебник / Н.Н. Данилова, А.Л. Крылова. – М. : Учебная литература, 1997. – 432 с.
2. Ігнатюк О.А. Формування майбутнього інженера до професійного самовдосконалення: теорія і практика : монографія / Ольга Анатоліївна Ігнатюк. – Х. : НТУ “ХПІ”, 2009. – 434 с.
3. Кобенко О.А. Самовиховання – шлях до педагогічної культури / О.А. Кобенко // Педагогічна культура. – Х. : Харків. держ. ун-т, 1993. – С. 133–144.
4. Селевко Г.К. Дифференциация обучения / Г.К. Селевко, Б.А. Бройде, Р.Б. Артамонова. – Ярославль, 1995. – 54 с.
5. Симонов П.В. Мотивированный мозг / Павел Васильевич Симонов. – М. : Наука, 1987. – 271 с.
6. Синельников В.М. Самовиховання як діяльність і його психологічні особливості / В.М. Синельников // Педагогіка і психологія. – 2005. – № 3 (48). – С. 34–41.

7. Трохова А.В. Становление индивидуального стиля деятельности будущих учителей / А.В. Трохова // Педагогика. – 2006. – № 8. – С. 63–71.

Стаття надійшла до редакції 16.01.2014.

Хатунцева С.Н. Формирование у будущих учителей готовности к самосовершенствованию в процессе профессиональной подготовки

В статье проанализировано современное состояние научно-теоретического изучения проблемы формирования у будущих учителей готовности к самосовершенствованию в процессе индивидуализации профессиональной подготовки. Охарактеризовано сущность формирования у будущих учителей готовности к самосовершенствованию в процессе индивидуализации профессиональной подготовки. Категорию “готовность к самосовершенствованию” определено как сложное интегрированное, динамическое образование личности, которое имеет структурные и функциональные компоненты и предусматривает овладение будущим учителем знаниями о самообразовании, саморазвитии и самовоспитании.

Ключевые слова: будущий учитель, готовность к самосовершенствованию, индивидуализация профессиональной подготовки, самообразование, саморазвитие, самовоспитание.

Khatuntseva S. Formation of future teachers' readiness for self-improvement in the process of training

In the article it has been defined the urgency of studying the problem of formation of future teachers' readiness for self-improvement in the process of training. This is determined by the objective need of the society in the preparation of competitive professionals in all industries. It is also caused by providing high quality education and by necessity of analyzing the process of future teachers' training to improve themselves in high school.

The aim of the paper is to determine the nature of the problem of the formation of future teachers' readiness for self-improvement in the individualization of training. The main objectives are: to analyze the current scientific and theoretical background of the problem of forming future teachers' readiness for self-improvement in the individualization of training; to describe the essence of the formation of future teachers' readiness for self-improvement in the individualization of training.

The article specifies that “the individualization of training” is: firstly, such an organization of the educational process, which involves the selection of means and rate of learning, including individual characteristics of students, and secondly, a series of teaching, methodical, psychological, pedagogical, organizational and administrative measures to ensure individual approach.

Individualization is described as a category that is designed to increase the efficiency of formation of future teachers' readiness for self-improvement.

Contradictions concerning the investigated problem have been found. It has been defined a methodological concept that reflects the relationship and interaction between different approaches to the study of the formation of future teachers' readiness for self-improvement in the process of individualization of training in modern education system.

It has been analysed the nature of the formation of future teachers' readiness for self-improvement in the individualization of training. The category of “readiness for self-improvement” is defined as a complex integral, dynamic personality formation, which has structural and functional components and provides future teachers mastering the knowledge of self-education, self-development and self-education.

Key words: future teacher, readiness for self-improvement, individualization of training, self-education, self-development, self-education.